

AHOLINING MOLİYAVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH VA BUDJET-SOLIQ TIZIMINI OQILONA BOSHQARISHDAGI USTUVOR MASALALAR

Ahmadova Shahlo Ozodqul qizi

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, Iqtisodiyot, 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada aholining moliyaviy savodxonligini oshirish va budjet-soliq tizimini samarali boshqarish dolzarb ustuvor yo'nalishlar sifatida tahlil qilinadi. Me'yoriy huquqiy hujjatlar, xalqaro statistik ko'rsatkichlar va amaliy tadqiqotlar asosida moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy imtiyozlari va soliq siyosatini takomillashtirish choralari yoritiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, iqtisodiy faollik, moliyaviy ta'lim, tejash, investitsiya, kredit, moliyaviy qarorlar, moliyaviy risklar, bank tizimi, davlat siyosati, soliq tizimi, fiskal siyosat, moliya bozorida ishtirok etish

Hozirgi globallashtirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda aholining moliyaviy savodxonligi muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy bilimlarning yetarli darajada shakllanmaganligi jamiyatda iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonini qiyinlashtirishi mumkin. Shu sababli moliyaviy ta'lim tizimini rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Moliyaviy savodxonlik — bu shaxslar yoki jamiyatlarning moliyaviy qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. U bankrollar, investitsiyalar, kreditlar va budjet rejimiga qarshi ongli qarorlar qabul qilishni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy barqarorlik va raqamli transformatsiya sharoitida aholining moliyaviy ta'limi bu jarayonning ajralmas qismiga aylandi, chunki moliyaviy bilimlar iqtisodiy faoliyatni oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi uch asosiy masala — shaxsiy moliya boshqaruvi, jamg'arma yaratish va soliq to'lovlari bo'yicha to'g'ri qaror qabul qilmaslikka olib keladi. Shu bois aholining moliyaviy savodxonligini oshirish hamda soliq tizimini shaffof va samarali boshqarish davlat siyosatining muhim komponenti hisoblanadi. Moliyaviy savodxonlikni oshirish aholining iqtisodiy qarorlar sifatini yaxshilash, tejash va investitsiya odatlarini shakllantirish hamda moliya bozorida faol ishtirok etishini rag'batlantirishning asosiy vositasidir. Aholi moliyaviy savodxonligi yuqori bo'lganda, ularning daromad va xarajatlarni muvofiqlashtirish qobiliyati oshadi, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanadi va shaxsiy moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu orqali ichki talabni rag'batlantirish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish hamda milliy iqtisodiy faollikni oshirish imkoniyati yaratiladi. Moliyaviy ta'lim dasturlari, seminarlar, onlayn kurslar, bank va moliya institutlari tomonidan tashkil etiladigan maslahat tizimlari aholi moliyaviy xatti-harakatlarini o'zgartirishda samarali mexanizm sifatida xizmat qiladi. Moliyaviy savodxonlikni oshirish ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham ahamiyatlidir. Shaxslar va oilalar moliyaviy qarorlarni ongli qabul qilganda, ularning byudjeti barqaror bo'ladi, moliyaviy xavfsizlik oshadi va iqtisodiy inqirozlar davrida ham moliyaviy barqarorlik saqlanadi. Shu bilan birga, moliyaviy savodxonlik jamiyatning moliyaviy madaniyatini rivojlantiradi, firibgarlik va moliyaviy xatoliklarga uchrash xavfini kamaytiradi, kredit va sug'urta mahsulotlaridan oqilona foydalanishni rag'batlantiradi.

O'zbekistonda aholining moliyaviy savodxonligi darajasini oshirish global

ahamiyat Mamlakatimizda aholining moliyaviy savodxonligi darajasini oshirishda xalqaro moliyaviy tashkilotlar tomonidan aholining moliyaviy savodxonligi darajasini baholash amaliyotini inobatga olgan holatda davlatning maqsadi dasturlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bunda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim deb hisoblaymiz:

- aholining moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar, moliya bozori va uning tarkibiy komponentlari to'g'risidagi bilim va ko'nikmalarini shakllantirish;

- moliyaviy xizmatlar va mahsulotlarni sotib olish jarayonida tuziladigan shartnomalarning mohiyatini anglab yetishi, ularda qo'llaniladigan terminologiyalarni tushunishi va o'z haq-huquqlarini himoya qilish bo'yicha aholi o'rtasida targ'ibot ishlarini amalga oshirish;

- uy xo'jaliklar, oilalar va shaxslarga o'z byudjetlarini shakllantirish, rejalashtirishga oid bilim va ko'nikmalarni muntazam berib borishning universal usullarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish;

- moliyaviy tashkilotlar bilan turli nizoli holatlar vujudga kelishi vaziyatida fuqarolarni o'z haq-huquqlarini himoya qilishlari va o'zlarini qanday tutishlari lozimligi borasidagi moliyaviy xulqlarini shakllantirish;

- aholining turli ijtimoiy guruhlari uchun mo'ljallangan moliyaviy savodxonlik va uning tarkibiy komponentlarini takomillashtirish bo'yicha turli informatsion va ta'lim dasturlarini ishlab chiqilishi va ularni muntazam tegishli aholi qatlamlari uchun yetkazib borish va boshqalar.

Aholining moliyaviy savodxonligini oshirishda bir nechta muhim omillar mavjud. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, moliyaviy bilimlarni rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

1. Ta'lim tizimining rivojlanishi. Moliyaviy savodxonlikni oshirishning eng asosiy omili — ta'lim. Maktab, kollej va oliy ta'lim tizimiga moliyaviy bilimlarni kiritish zarur. World Bank tadqiqotlariga ko'ra, moliyaviy ta'lim dasturlari aholi jamg'arma madaniyatini oshiradi.

2. Raqamli moliyaviy xizmatlarning kengayishi. Bank xizmatlari va elektron to'lov tizimlari moliyaviy savodxonlikni oshirishga yordam beradi. International Monetary Fund ma'lumotlariga ko'ra, moliyaviy texnologiyalar iqtisodiy jarayonlarni soddalashtiradi.

3. Axborot va targ'ibot ishlarining kuchayishi. Aholi uchun seminarlar, treninglar va ommaviy axborot vositalari orqali moliyaviy bilimlarni targ'ib qilish muhim. Markaziy bank tomonidan moliyaviy savodxonlik dasturlari amalga oshirilmoqda.

4. Investitsiya madaniyatini shakllantirish. Aholining jamg'arma va investitsiya qilish ko'nikmasini rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

5. Davlatning iqtisodiy siyosati. Soliq tizimining shaffofligi va moliyaviy boshqaruvning samaradorligi aholi ishonchini oshiradi.

Budjet-soliq tizimini takomillashtirish va raqamli boshqaruv. Davlat budjeti va soliq siyosati samaradorligi milliy iqtisodiyotning asosiy indikatorlaridan biridir. Soliq tizimi shaffof bo'lishi, soliq yukini adolatli taqsimlashi kerak va soliq to'lovchilarga qulay bo'lishi lozim. O'zbekiston soliq tizimining raqamlashtirilish jarayoni yaqinda ilmiy tadqiqotlarda ko'p tahlil qilinmoqda. Raqamli soliq deklaratsiyalari, onlayn hujjat almashinuvi va ma'lumotlar bazasini integratsiyalash soliq ma'muriyatchiligini samaraliroq qiladi.

Soliq tizimini modernizatsiya imkoniyatlari:

- Avtomatlashtirilgan soliq qaydnomalari
- Elektron to'lov tizimining rivojlanishi
- Soliq xatoliklarini kamaytirish uchun o'quv dasturlar
- Soliq jarayonidagi shaffof monitoring

Bundan tashqari, xalqaro hamkorlik ham budget-soliq boshqaruvini takomillashtirishda katta rol o'ynaydi. IMF va World Bank ma'lumotlariga ko'ra, soliq siyosatini takomillashtirish davlat budgetida shaffoflikni oshiradi va biznes muhitini yaxshilaydi. Moliyaviy savodxonlik va soliqqa bo'lgan munosabat. Moliyaviy savodxonlik nafaqat shaxsiy pul boshqaruvi uchun, balki soliqqa bo'lgan munosabatni yaxshilashda ham muhimdir. Aholi soliq tizimini tushunmasa, soliqqa qarshi munosabat ham pasayadi.

Budget-soliq tizimini boshqarishdagi ustuvor masalalar.

Soliq tizimini takomillashtirish. Soliq tizimi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirishi kerak. Juda yuqori soliq stavkalari tadbirkorlik faoliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli soliq yukini muvozanatli taqsimlash muhimdir.

Budget daromadlarini oshirish. Davlat budgetining barqarorligi daromad manbalarining kengayishi bilan bog'liq. Buning uchun iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish zarur.

Budget xarajatlarining samaradorligi. Davlat mablag'laridan oqilona foydalanish iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Budget xarajatlarini rejalashtirish va nazorat qilish davlat moliya tizimining muhim vazifalaridan biridir.

Raqamli soliq boshqaruvi. Raqamli texnologiyalar soliq tizimini samarali boshqarish imkonini beradi. Elektron soliq deklaratsiyalari, avtomatlashtirilgan hisob-kitob tizimlari va raqamli monitoring soliq yig'imlarini oshirishga yordam beradi.

Davlat byudjeti g'azna ijrosi byudjet jarayonining eng muhim bosqichlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. G'aznachilik operatsiyalari amalga oshirilishida byudjet tashkilotlarini moliyalashtirishda tasdiqlangan istiqbol ko'rsatkichlari, moliyaviy rejalari va ishlab chiqilgan dasturlarning amaliy ijrosi qat'iy nazorat ostida bo'ladi. Xarajatlar faqat to'lov intizomiga rioya qilingan holda, belgilangan tartib asosida moliyalashtiriladi. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, g'aznachilik tizimi orqali byudjet mablag'lari oqimlarini samarali boshqarish, byudjet xarajatlari ijrosi davomida ortiqcha kassa qoldiqlarini kamaytirish va shu orqali davlat byudjetining balanslashuviga erishish imkoniyati yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti ko'rsatkichlari tahliliga ko'ra, 2020–2023-yillar davomida byudjet taqchilligining oshib borish tendensiyasi kuzatildi. Shu munosabat bilan, istiqbolda byudjet taqchilligini YaIMga nisbatan 3 foizlik yuqori chegarada ushlab turishni nazarda tutuvchi "Fiskal qoidalar"ga qat'iy amal qilish zarurligi asoslab berildi. Shuningdek, byudjet xarajatlari tarkibida ta'lim sohasi xarajatlarining ortib borayotgani kuzatildi. Xususan, oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirish ko'rsatkichlarida sezilarli o'sish qayd etilmoqda, bu esa mamlakatning inson kapitaliga bo'lgan e'tibori ortib borayotganidan dalolat beradi. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib aytish mumkinki, g'aznachilik tizimi davlat byudjeti mablag'lari harakatini samarali boshqarishda, xarajatlarning maqsadli va shaffof sarflanishini ta'minlashda hamda byudjet intizomini mustahkamlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Kelgusida byudjet taqchilligini belgilangan fiskal qoidalar asosida nazorat qilish va ta'lim sohasi xarajatlarining samaradorligini oshirish mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga bevosita hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, aholining moliyaviy savodxonligi bilan davlat budjet-soliq tizimini oqilona boshqarish o'rtasida o'zaro uzviy bog'liqlik mavjud. Moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda fuqarolar moliyaviy majburiyatlarini, jumladan soliqlarni to'lash zaruratini to'g'ri anglaydi va davlat moliya tizimining ahamiyatini tushunadi. Natijada soliq madaniyati shakllanadi va davlat budjetining barqaror daromad manbalari ta'minlanadi. Shu bilan birga, moliyaviy bilimga ega fuqarolar budjet mablag'larining shakllanishi va sarflanishi jarayoniga nisbatan ongli munosabatda bo'ladi hamda davlat moliya siyosatining samaradorligini oshirishda muhim ijtimoiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Moliyaviy savodxonlikning rivojlanishi jamg'arma va investitsiya faolligining oshishiga ham xizmat qiladi, bu esa iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlashtiradi va davlat budjeti daromadlarini ko'paytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy siyosatda moliyaviy savodxonlikni oshirish va budjet-soliq tizimini takomillashtirish bir-biri bilan chambarchas bog'liq jarayonlar sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. World Bank. *Financial Literacy and Consumer Protection: Global Survey Report*. Washington DC, 2022.
2. International Monetary Fund. *Fiscal Policy and Economic Growth*. IMF Working Paper, 2021.
3. Organisation for Economic Co-operation and Development. *OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion*. Paris, 2020.
4. Markaziy bank. *O'zbekistonda moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha milliy strategiya*. Toshkent, 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Davlat budjeti va soliq siyosati bo'yicha yillik hisobot*. Toshkent, 2023.
6. Vahobov A., Malikov T. *Moliya. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik*. Toshkent, 2020.
7. Abdullayev Yo., Qosimov B. *Davlat budjeti va soliq tizimi*. Toshkent, 2019.
8. Shodmonov Sh., G'afurov U. *Iqtisodiyot nazariyasi*. Toshkent, 2018.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ДЕКАРБОНИЗАЦИИ ТЕПЛИЧНЫХ ХОЗЯЙСТВ УЗБЕКИСТАНА НА ОСНОВЕ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

Срождиддинова Зарина Хайриддиновна

доцент, кандидат экономических наук,

Ташкентский государственный экономический университет

Абдувалиева Зилола Абдуллаевна

магистрант, Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. В работе обосновывается инвестиционная модель перехода тепличных хозяйств Ташкентской агломерации на солнечные системы энергоснабжения в контексте реализации Стратегии «Узбекистан–2030» и декарбонизации экономики. На основе метода дисконтированных денежных потоков (NPV, IRR, DPP) оценена экономическая эффективность фотоэлектрической установки мощностью 500 кВт для тепличного комплекса площадью 1 га. Проанализирован зарубежный опыт (Китай, Турция, США) и предложена адаптированная модель устойчивого финансирования для Узбекистана. Результаты показывают положительное значение NPV около 118 тыс. долл. США, IRR около 16,8 % и дисконтированный срок окупаемости около 9 лет.